

## Het Bossche Front van de vesting Maastricht

Jos Notermans

### **Inleiding**

Het noordelijke vestingfront van Maastricht wordt in het algemeen het Bossche Front of de Bossche Fronten genoemd. Aan de noordoostzijde wordt het front begrensd door de Maas en aan de zuidwestzijde door de Lindenkruispoort. De tweede stadsmuur vormt de binnenrand en naar de veldzijde varieert de begrenzing vanwege de wisselende diepte van de vestinggordel in de loop der eeuwen. Het front dankt zijn naam aan de Boschpoort, die vanuit Maastricht toegang gaf tot de weg naar 's-Hertogenbosch. Het was één van de beide inundeerbare fronten van de vesting Maastricht op de westoever van de Maas. Het gebied staat in onze tijd volop in de belangstelling omdat de gemeente er de komende decennia samen met een aantal private partijen een grootschalig stadsvernieuwingsproject wil gaan uitvoeren. Het voormalige vestinggebied vormt het hart van dit zogenaamde Belvédèreproject. Er lijkt van gemeentewege vooralsnog weinig bereidheid de voormalige vestingstructuren te accentueren of geheel of gedeeltelijk te herstellen. Slechts waar het bijna onvermijdelijk is, werd tot nog toe in de plannen rekening gehouden met de nog zichtbare werken en niet of nauwelijks met oude structuren en ondergronds aanwezige resten. Nadat op het Céramiqueterrein kans op kans werd gemist om de imposante overblijfselen van de vesting weer een plek in het stadsbeeld te geven, lijkt de resten van het Bossche Front eenzelfde lot beschoren. Met de principiële keuze om op het Sphinxterrein -een van de eerste deelprojecten van het Belvédèreplan- wel de muur van de fabriek en niet de middeleeuwse stadsmuur als historisch uitgangspunt te kiezen, lijkt de toon voor de komende decennia gezet. De vestingliefhebbers mogen zich opnieuw opmaken voor taaie gevechten met een gemeente die haar vestingwerken graag op de Werelderfgoedlijst zou willen zien en Culturele Hoofdstad van Europa wil worden.

In dit artikel wil ik de verdedigingswerken, die onderdeel vormden van het Bossche Front, bespreken en aandacht besteden aan hun geschiedenis. Het onvolprezen boek *Bolwerk der Nederlanden* van wijlen Louis Morreau vormt de basis voor deze bespreking. De geïnteresseerde lezer vindt aan het einde nog een lijst van publicaties over het Bossche Front of onderdelen daarvan.

### **De tweede middeleeuwse stadsmuur**

Volgens kroniekschrijver pater Thomas de Heer zou in 1294 een aanvang zijn gemaakt met het aanleggen van versterkingen in de nabijheid van het klooster van Sint Antonius aan de Maas.<sup>1</sup> Ook zouden de (overige?) verdedigingswerken in het noorden en noordwesten van de stad uit de jaren 1297-1299 dateren.<sup>2</sup> De genoemde verdedigingswerken waren waarschijnlijk aarden wallen versterkt met pallisaden, aangelegd in verband met de uitbreiding van de stad rond het jaar 1300. Mogelijk werd de Boschpoort –oorspronkelijk Hochterpoort genoemd- wel meteen in steen uitgevoerd. Bovenop de aarden wal verrees in de loop van de veertiende eeuw een stenen muur; deze was tussen Maas en Lindenkruispoort omstreeks 1380 voldoende hoog om te kunnen worden verdedigd.<sup>3</sup> Op de noordoosthoek stond in 1399 al een muurtoren, de Maria- of Biesentoren; in dat jaar en het volgende werden immers 'te Biesen an den thoren' meerdere scheepsvrachten steen in de Maas gestort om uitspoelen van het fundament van de toren tegen te gaan.<sup>4</sup> Tussen de Biesentoren en de Boschpoort kwamen nog drie of vier muurtorens tot stand, tussen de Boschpoort en de Lindenkruispoort

nog eens vijf of zes. Muren en torens werden overigens in fasen gebouwd, hetgeen wil zeggen dat ze in eerste instantie tot op zekere hoogte werden opgetrokken en pas later werden afgebouwd en van een dak voorzien. Zo werd er tussen 1470 en 1480 nog gewerkt aan de muur en de torens ten noordoosten van de Lindenkruispoort. Interessant detail hier was dat de weergang van een schutdak werd voorzien ter bescherming van de verdedigers.<sup>5</sup> In de jaren 1501, 1502 en 1508 werden muurdelen in de nabijheid van de Boschpoort herbouwd. In het laatste jaar werd bij gelegenheid van deze herbouw een gedenksteen aangebracht die in 1824 bij de aanleg van de Zuid-Willemsvaart werd aangetroffen, maar daarna weer verloren is gegaan.<sup>6</sup>

Tussen 1528 en 1565 kwam vóór de noordoosthoek van de tweede stadsmuur het Schonenvaardersbolwerk tot stand. Het kreeg zijn naam omdat het werd betaald uit de bezittingen van de opgeheven broederschap van de Schonenvaarders. Vestingbouwkundig was het een rondeel\* dat de gemetselde beer\* moest beveiligen die ervoor zorgde dat het water vanuit de stadsgracht niet wegvloede in de Maas. Het was ook het laatste rondeel dat in Maastricht zou worden gebouwd.<sup>7</sup> Bij de aanleg van een loswal aan de Biesenweg werd in juni 1955 de onderbouw van dit rondeel terug gevonden. Inclusief de fundering bleek het metselwerk nog een hoogte van acht meter te hebben. Onder de loswal kon die hoogte worden gehandhaafd, de rest werd tot een hoogte van 6,40 meter gesloopt. De dikte van de wand bedroeg drie meter, voor het merendeel mergelsteen. Alleen de buitenmantel was in Naamse steen uitgevoerd.<sup>8</sup>

In de jaren 1542-1544 werd achter vrijwel de gehele tweede stadsmuur een aarden wal opgeworpen om het weerstandsvermogen van de muur tegen het opkomende vuurgeschut te vergroten. Ook de muurtorens werden aangepast, opgevuld met grond en successievelijk van hun bovenbouw ontdaan. In september 1542 blijken dergelijke werkzaamheden in de omgeving van de Boschpoort en de Lindenkruispoort te zijn uitgevoerd. De Biesentoren werd zo ingericht dat bovenop een kanon kon worden gehanteerd. In 1544 werden de torens van de Lindenkruispoort met grond gevuld.<sup>9</sup> In de loop van 1551 werd een aanvang gemaakt de noordoosthoek van de stadsmuur verder te versterken met een ruitvormig, in aarde uitgevoerd, geschutplatform.<sup>10</sup> Het werk kwam in 1554 gereed<sup>11</sup> en werd waarschijnlijk in de jaren 1578-1579 samen met de Biesentoren en het Schonenvaardersbolwerk opgenomen in het Biesenbastion\*, dat werd uitgevoerd als muurbastion.<sup>12</sup> Het Biesenbastion werd in de negentiende eeuw ook wel Sint-Anthoniebastion genoemd en kreeg in 1845 de naam bastion Destombe nadat baron Destombe er zijn laatste rustplaats had gevonden.

Ten westen van de Boschpoort lag de Boschkat, een verhoogde geschutopstelling achter de stadsmuur. Deze cavalier\* of kat bestond al in de zeventiende eeuw en had in het midden van de achttiende eeuw een rechthoekig kruitmagazijn. Op de Boschkat konden in 1748 vijf stukken geschut worden opgesteld.<sup>13</sup>

De Boschpoort was in zijn oorspronkelijke vorm een rechthoekig gebouw met een verdieping dat werd geflankeerd door twee ronde, spits afgedekte torens. De poortdoorgang had een spitsboog. De poort kreeg tussen 1400 en 1450 een barbacane\* en werd tussen 1470 en 1480 gerestaureerd. De beide torens van de poort werden tijdens de belegering van 1579 in puin geschoten en daarna niet meer herbouwd. Toen in de jaren 1542-1544 achter de stadsmuur een aarden wal werd opgeworpen, werd de poortdoorgang verlengd, dit verlengstuk kreeg een tongewelf. De poortdoorgang maakte sindsdien een knik. De poort werd in 1870 gesloopt.<sup>14</sup>

De Lindenkruispoort had eveneens een rechthoekig grondplan en twee spits afgedekte torens. Tussen 1400 en 1450 kreeg de poort een barbacane. Als doorgang werd de poort tijdens het beleg van 1676 gesloten en daarna nooit meer in gebruik genomen. Aan stadszijde werd er toen een aarden wal tegen geworpen, die het hele poortgebouw aan het zicht onttrok. Het voor de wal uitspringende deel van de poort werd in 1819-1820 voorzien van een zware bakstenen mantel. Bij de sloop in 1874 kwam het poortgebouw weer korte tijd in het zicht voordat het voor altijd zou verdwijnen.<sup>15</sup>

### **De eerste buitenwerken**

In Maastricht werd in de jaren 1578-1579, toen duidelijk werd dat een belegering door de Spanjaarden onvermijdelijk was, koortsachtig aan het verdedigingsstelsel gewerkt. Voor het eerst werden nu ook veelhoekige vestingwerken aangelegd die vrij, vooruitgeschoven, lagen ten opzichte van de stadsmuur. Voor de Lindenkruispoort werd in deze jaren een ravelijn\* opgeworpen, de Boschpoort kreeg een dergelijk werk pas rond 1616. Na de inname van de vesting door prins Frederik Hendrik in 1632 onderging de vesting een spectaculaire metamorfose. Ook op het Bossche Front zou dit tot ingrijpende veranderingen leiden. De werkzaamheden werden uitgevoerd van 1632 tot 1645. Vóór het ravelijn van de Lindenkruispoort werd een tweede ravelijn gelegd, verder naar het noorden verzezen bastion Tettau en twee grote hoornwerken\*. Het eerste hoornwerk, Laag Frankrijk genaamd, lag net voor de noordwesthoek van de stadsmuur, het tweede, Achter de Biesen, vrijwel aan de Maas. Het hoornwerk Laag Frankrijk had als enige werk op dit front een stelsel van mijngalerijen.

### **Vauban en daarna**

In de vijf jaren, 1673-1678, dat de vesting in Franse handen was, werd zij naar de plannen van meestervestingbouwer Sébastien Le Prestre de Vauban (1633-1707) gemoderniseerd. Hij zorgde ervoor dat het terrein voor het zuidelijke vestingfront vrijwel volledig onder water kon worden gezet. De consequentie daarvan was wel dat daarmee een aanval op de andere fronten waarschijnlijker werd. Vauban moest dus ook aandacht besteden aan die fronten. Zo liet hij in het noorden drie bemuurde lunetten\* met de namen Le Dauphin, La Reine en Le Roy bouwen.<sup>16</sup> Deze werken hadden een keelmuur met schietgaten en kregen in 1693 elk in hun linkerflank drie gemetselde kazematten. De lunetten La Reine en Le Roy werden in 1701 voorzien van een couvreface\*, het werk Le Dauphin kreeg deze in 1705. Het bestaande ravelijn voor de Boschpoort werd in 1677 vervangen door een nieuw, bemetseld werk. Ten noordoosten van dit ravelijn werd een tweede soortgelijk werk aangelegd dat aanvankelijk de naam Barrière kreeg en later Zobel ging heten.<sup>17</sup> Vauban probeerde ook de inundatie van de grachten aan de noordzijde te verbeteren door de aanleg van het zogenaamde Jekerkanaal, een overkluisd aquaduct dat Jekerwater uit de omgeving van de Tongersepoort onder de gracht –in de Hoge Fronten- door naar het Bossche Front moest transporteren. De beide hoornwerken in deze sector kregen –net als de andere- een gemetseld réduit\*. In 1676 werd begonnen met het aanleggen van retranchementen\* in beide hoornwerken nabij de Boschpoort. De belegering van 1676 maakte aan dat werk voorlopig een einde; ze zouden in 1677 worden voltooid. Voor de Lindenkruispoort kwam in 1699 naar een plan van Daniel Wolff van Dopff een bastion tot stand. Het zou later naar zijn ontwerper bastion Dopff worden genoemd. Het bemuurde vestingwerk had onder het uiteinde van beide flanken een 'soutrein ofte cassematte' bedoeld als manschappenverblijf.<sup>18</sup> In

1701 werden voor het Bossche Front bedekte wegen aangelegd en kreeg het Biesenhoornwerk een couvreface\*. In 1748 werden vlak voor de belegering van dat jaar nog twee zogenaamde flèches\* aangelegd voor de lunetten Le Dauphin en La Reine. Deze werkjes dienden om de ingang naar de fougasgalerijen\*, die voor beide werken waren gegraven, te beschermen. De verdedigingswerken buiten de Lindenkruispoort werden in 1767 omgewerkt tot twee enveloppen\*. De binnenste enveloppe, bedoeld om de hoofdwal, de tweede stadsmuur, te dekken, bestond uit twee aarden lunetten met daartussen een bemetselde tenaille\*. De tenaille had een overwelfde doorgang die door een van schietgaten voorziene tamboer\* werd gedekt. Voor de tenaille lag het bastion Dopff, dat ingrijpend werd verbouwd. Slechts de twee facen van het werk bleven behouden en onder de beide uiteinden van de facen kwamen twee kazematten tot stand. De buitenste enveloppe bestond uit drie couvrefacen die de werken Oranje, Dopff en Tettau dekten. De couvrefacen werden door twee lunetten met elkaar verbonden. Er werden hier in dat jaar ook nog drie aquaducten gemetseld.<sup>19</sup> Meer naar het noorden toe werden eveneens ingrijpende wijzigingen doorgevoerd. Het ravelijn Zobel werd uitgebreid en er werden drie lunetten, namelijk La Rive, Lindman en Burmania opgeworpen, de lunetten Le Dauphin en La Reine werden voorzien van tenailles en de beide hoornwerken werden naar de veldzijde toe uitgebreid met elk twee aardwerken. Een aantal van deze nieuwe werken werd in 1767 voorzien van metselwerk.

### **Het plan Du Moulin**

Carel Diederik Du Moulin (1727-1793) kreeg op 30 december 1772 opdracht een plan te maken om de vesting Maastricht te verbeteren. Zijn plan dat de gehele vesting omvatte, zou in januari 1775 gereed komen. De totale geraamde kosten bedroegen fl 1.182.676,--. Uiteindelijk zouden van dit plan slechts de voorgestelde verbeteringen voor de Hoge Fronten worden uitgevoerd. Op het Bossche Front wilde Du Moulin de bestaande buitenwerken volledig vervangen. Alleen op die manier zou het volgens hem mogelijk zijn er nog iets goeds van te maken. Het plan omvatte een hoofdwal met een breed bastion en twee halfbastions. Daarvoor zouden twee ravelijns moeten komen en langs de Maas een half ravelijn; op de bedekte weg waren vier lunetten geprojecteerd. Het hele front zou worden voorzien van natte grachten en ook buiten het glacis\* was een voorgracht getekend. Op diverse plaatsen waren bomvrije kazematten gepland en onder de bedekte weg liep een rondgaande mijngalerij. Met de uitvoering van dit deel van het plan zou een som gemoeid zijn geweest van fl 255.000,--. In 1778 werd opdracht gegeven de bestekken voor de werkzaamheden op te maken en dat is ook inderdaad gebeurd. Tot uitvoering zouden deze werken van Du Moulin niet komen.<sup>20</sup>

### **Nieuwe Bossche Fronten**

Tijdens de Franse tijd werd in heel Maastricht slechts één nieuw vestingwerk aangelegd, namelijk een lunet voor de noordpunt van de vesting. De lunet lag vierhonderd meter voor de buitenste bedekte weg en had als vooruitgeschoven werk tot taak een eventuele aanval op dit front van opzij onder vuur te nemen. De lunet werd al in 1815 afgegraven.<sup>21</sup>

De aanleg van de Nieuwe Bossche Fronten van 1816 tot 1821 maakte deel uit van de laatste grote moderniseringsoperatie in de vesting Maastricht.<sup>22</sup> Tussen bastion Holsteyn en de Maas werd een compleet nieuw verdedigingsstelsel gebouwd. Van de oude vestingwerken bleven achter de nieuwe gordel bewaard: de tenaille van het Lindenkruis, het bastion Tettau, het ravelijn van de

Boschpoort en de lunet Le Roy.<sup>23</sup> De fronten bestonden uit een bemuurde aarden wal met vier grote bastions gemerkt met de hoofdletters A, B, C en D, de ravelijnen a, b en c, twee couvrefacen voor de ravelijnen a en b, een halfronde reduit achter ravelijn c en vier reduits in de inspringende hoeken naast de ravelijnen a en b. Alle verdedigingswerken waren voorzien van grachten die met behulp van het Jekerkanaal konden worden geïnundeerd. De buitenrand van het complex werd gevormd door een bedekte weg met een glacis. In de nieuwe vestingwerken kwamen verder zes kazematten tot stand waarin 1.500 manschappen en 152.000 pond kruit konden worden geborgen. De kazematten lagen in de bastions A, B en C en in de drie ravelijnen en werden in twee typen gebouwd. De verbindingen tussen de diverse verdedigingswerken bestonden uit houten bruggen die voor een deel wegdraaibaar waren. In het midden van de courtines A-B en B-C bevond zich een overwelfde doorgang die toegang gaf tot de brug tussen de courtine en het voorliggende ravelijn.<sup>24</sup> De verkeersweg richting 's-Hertogenbosch vanuit de Boschpoort, liep eerst over de rechter face van het ravelijn voor die poort, vervolgens ongeveer over het midden van de courtine C-D, over het halfronde reduit achter ravelijn c om vervolgens links achter dat ravelijn bedekte weg en glacis te doorsnijden en zo de vesting te verlaten.

De grachten van de Nieuwe Bossche Fronten werden door middel van een gemetselde beer voor de saillant van bastion B in twee groepen gescheiden. Op deze wijze kon het vanuit het Jekerkanaal aangevoerde water in twee fasen worden opgestuwd. In de saillant\* van bastion B bevindt zich een van bovenaf afsluitbare duiker met behulp waarvan het water in de noordelijke groep grachten kon worden ingelaten nadat de zuidelijke groep was gevuld. De beide inlaatopeningen van de duiker zijn voorzien van een hardstenen omlijsting. De sluitstenen van die omlijsting zijn voorzien van een gekroonde W aan de ene zijde en het jaartal 1818 aan de andere zijde. De sluitsteen met de gekroonde W werd omstreeks 1985 met grof geweld uitgebroken en ontvreemd, maar gelukkig recentelijk weer terug gevonden. Ten behoeve van de inundatie bevonden zich in het gebied vier aquaducten, een van die aquaducten, vóór de rechter face van de couvreface voor ravelijn a bood de mogelijkheid ook het voorliggende terrein, het zogenaamde Bosscherveld te inunderen.<sup>25</sup>

Bij de aanleg van de Zuid-Willemsvaart werden in 1825 drie overwelfde doorvaarten door de vestinggordel aangelegd. Het waren in feite tunnels die onder de wallen door gegraven werden. De tunnels lagen uiteraard niet in elkaars verlengde en door te kiezen voor tunnels konden de bovengelegen vestingwallen intact en verdedigbaar blijven. De buitenste –nog bestaande– tunnel, doorkruiste het glacis in de inspringende hoek tussen de ravelijnen b en c. De middelste doorvaart ging onder de courtine C-D door en de laatste onder de tweede stadsmuur en –wal ten oosten van de Boschpoort.

Ook bij de aanleg van de spoorwegzijtak naar Hasselt in 1856 werden aan het Bossche Front aanpassingen doorgevoerd. De spoorweg liep achter de lunet Le Roy en het ravelijn c langs en verliet min of meer evenwijdig aan de Zuid-Willemsvaart de vesting.

### **Belegingen en het Bossche Front:**

Toen Maastricht in 1579 door Spaanse troepen onder leiding van Alexander Farnese werd belegerd, richtten de aanvallen zich in eerste instantie op de omgeving van de Tongersepoort en korte tijd later ook op die van de Boschpoort. Vanaf de oostelijke Maasoever werd de stadsmuur bij de Commanderie van de Duitse Orde met tien kanonnen onder vuur genomen en vanaf de westelijke

oever met twintig vuurmonden. Vanwege de hoge waterstand van de Maas waren de grachten hier goed gevuld. Door afwateringsgeulen te graven probeerden de Spanjaarden het water in de grachten te laten zakken. Het bombardement dat op 30 maart was gestaakt, werd op 6 april met hernieuwde hevigheid hervat. Opnieuw waren behalve de muren in de omgeving van de Tongersepoort ook die van het Bossche Front het doelwit. Een stormaanval op 8 april op beide poorten werd door de belegerden met succes afgeslagen. Bij de Boschpoort droeg het geschutvuur vanaf een nog intacte muurtoren bij aan het succes van de verdediging. De strijd verplaatste zich in de maanden mei en juni naar de Brusselsepoort en daar viel uiteindelijk ook op 29 juni de beslissing: de stad werd stormenderhand ingenomen.<sup>26</sup> Bij deze belegering werden de beide torens van de Boschpoort in puin geschoten; ze zouden niet meer worden herbouwd en vanaf die tijd sprong de poort als een rechthoekig blok uit de muur naar voren.

Bij de belegering van de Spaanse vesting Maastricht door het leger van prins Frederik Hendrik in 1632, was de hoofdaanval opnieuw op de Brusselsepoort gericht. Een tweede, kleiner, aanvalfront werd geopend tegenover de Boschpoort en ook tijdens deze belegering liepen de vestingmuren in de omgeving grote schade op als gevolg van de beschieting door het Staatse geschut.

De inmiddels sinds 1673 Franse vesting werd in 1676 belegerd door een Staatse troepenmacht onder bevel van prins Willem III van Oranje. Deze opende op 18 juli zijn aanvalsgroeven aan het vestingfront tegenover de Lindenkruispoort. De pas aangelegde lunet Le Dauphin vormde het eerste hoofddoel van de aanval. Nadat de muren van het werk door het aanvalsgeschut in puin waren geschoten, wisten Staatse eenheden op 30 juli binnen te dringen. De Fransen wisten het werk echter nog dezelfde dag te heroveren en pas vijf dagen later zou het opnieuw in Staatse handen vallen. Tijdens deze gevechten werd de keelmuur van de lunet vanuit de stad in puin geschoten om te voorkomen dat de vijand hier dekking achter zou kunnen zoeken.<sup>27</sup> Het volgende werk dat de prins van Oranje wilde veroveren was het hoornwerk Laag Frankrijk. De bestorming ervan mislukte echter op 26 augustus jammerlijk en omdat inmiddels een Frans ontzettingsleger in aantocht was, werd de belegering afgebroken. Bij deze belegering werd de lunet Le Dauphin vrijwel volledig in puin geschoten en liepen de stadsmuur en het hoornwerk Laag Frankrijk ernstige schade op. De schade werd in de jaren 1676-1678 hersteld.<sup>28</sup>

Ook in 1748, toen de Fransen Maastricht een tweede maal belegerden, was de hoofdaanval gericht op het noordelijke front op de westelijke Maasoever. De aanval concentreerde zich ditmaal op de lunetten Le Roy en La Reine, maar diverse Franse aanvallen op deze werken werden afgeslagen. De verdedigers hielden er bij deze belegering wel rekening mee dat in de stadsmuur tussen de Boschpoort en de Maas een bres zou kunnen ontstaan. Om die reden werd achter de muur een retranchement of afsnijding aangelegd. De buitenwerken tussen de lunet La Reine en de Maas liepen zware schade op door Franse bombardementen.<sup>29</sup>

Nadat in 1793 een belegering door de Fransen vroegtijdig was afgebroken, was het in 1794 weer raak en opnieuw vormde het Bossche Front een van de hoofddoelen van de aanvallers. Op dit front werd vanaf eind oktober met 44 stukken geschut gevraagd.<sup>30</sup> Vooral de bebouwing binnen de vesting werd hierbij in puin gelegd, maar ongetwijfeld hebben ook de verdedigingswerken de nodige schade opgelopen.

## Opheffing en sloop

Bij Koninklijk Besluit nummer 51 van 29 mei 1867 werd vastgesteld dat de vesting Maastricht en enkele andere 'geene vestingwerken meer zullen zijn.' De andere vestingen waren Bergen op Zoom, Venlo en Vlissingen. Het was eigenlijk het eindpunt in een proces dat begon in 1853 toen nieuwe regels werden opgesteld voor beplanting en bebouwing in de omgeving van vestingwerken. Die regels gingen gepaard met de indeling van vestingsteden en -werken in een drietal klassen. Bij de indeling, die in 1854 bekend werd gemaakt, behoorde Maastricht tot de vestingwerken van de eerste, hoogste klasse. Die indeling bleef van kracht totdat op 16 januari 1867 het besluit viel dat de vesting 'tot geene klasse' zou behoren. Daarmee vervielen alle beperkingen op het planten en bouwen in de omgeving van de fortificaties. Het besluit van 29 mei leidde vervolgens tot volledige opheffing. Het slechten van de vestingwerken werd door het Ministerie van Financiën tussen 1867 en 1878 in dertig bestekken aanbesteed. Maar liefst twaalf van deze bestekken hadden betrekking op het Bossche Front.

Als eerste werd op 15 september 1868 door middel van bestek nummer 6 het slechten van de ravelijnen a, b en c van de Nieuwe Bossche Fronten aanbesteed. In het bestek werd bepaald dat de ravelijnen met hun couvrefacën en reduits moesten worden afgegraven en gesloopt tot op een horizontaal vlak dat overeen kwam met de begane grond van de kazematten die in de werken lagen. De muren moesten worden gesloopt tot veertig centimeter onder dit vlak. Vrijkomende grond en puin dienden tot aanvulling van de grachten. Ook de drie kazematten in de ravelijnen moesten volgens het bestek worden gesloopt. Na de vulling van de grachten moest het puin met veertig centimeter schone grond worden afgedekt. Oplevering van het werk werd gesteld op 1 maart 1869.<sup>31</sup> Tijdens de uitvoering van het werk zijn er blijkbaar wijzigingen aangebracht, de kazematten van de ravelijnen a en c bestaan immers nog tot op de dag van vandaag.

Op dezelfde dag werd ook bestek nummer 7 aanbesteed dat merkwaardig genoeg de slechting van de werken Le Roy en De Rooij tot doel had. Het enige dat beide werken lijkt te verbinden is een deel van hun naam, de lunet Le Roy lag immers ten noorden van Maastricht en het bastion De Rooij ten zuiden van Wyck. Ten aanzien van het werk Le Roy werd bepaald dat het moest worden geslecht tot op een vlak dat vijftig centimeter boven de bestaande toegang zou komen te liggen. De muren moesten weer tot een diepte van veertig centimeter onder dat vlak worden afgebroken en de werkzaamheden op 1 januari 1869 worden opgeleverd.<sup>32</sup>

De 4e november 1868 werd bestek nummer 10 aanbesteed; de sloop van bastion D en het réduit en ravelijn voor de Boschpoort. Daarbij zouden ook de grachten rond die werken worden aangevuld. In dit bestek werd bepaald dat met name ten aanzien van ravelijn en redoute de sloop als uitgangsvlak diende te hebben de bestrating van de weg die door deze werken liep. Muurwerk zou hier tot vijftig centimeter onder dat vlak worden gesloopt. De aannemer die dit werk aannam, moest ook de kosten van het nemen van 'photographische afbeeldingen van de te slechten werken' op zich nemen. Of deze foto's gemaakt zijn, is niet bekend. De werkzaamheden zouden op 1 maart 1869 gereed moeten zijn.<sup>33</sup>

De sloop van de Boschpoort met aangrenzende delen van de stadsmuur werd door middel van bestek nummer 17 op 17 oktober 1869 aanbesteed. Deze werken hadden tot doel een opening door de vestingwerken te maken in het verlengde van de Boschstraat. Tot de te slopen werken behoorden de poort zelf, aangrenzende delen van de hoofdwal, de tamboer en het ravelijn voor de poort

en de eerste brug buiten de poort. Het bij sloop en afgraving aan te houden vlak was de bestrating onder de poort en dit kwam overeen met 46.80 meter boven AP. Met de vrijkomende materialen zou ook hier de gracht worden opgevuld.

Deze werkzaamheden moesten op 1 februari 1870 worden opgeleverd.<sup>34</sup>

Het volgende bestek met betrekking tot het Bossche Front zou pas op 17 december 1873 worden aanbesteed, het had nummer 19 en betrof het afgraven van een 'keerkade' bij de spoorbrug en het vergraven van de resten van bastion D. Het vrijkomende materiaal zou in de gracht voor bastion D worden gestort en verder worden gebruikt voor de verbreding van een van de wegen in de omgeving. De opleveringsdatum was 15 maart 1874.<sup>35</sup>

Met bestek nummer 20, dat op 8 juli 1874 zou worden aanbesteed is iets vreemds aan de hand, het betreft de afbraak van twee van de drie overwelfde voorvaarten van de Zuid-Willemsvaart. Bestek nummer 23, aan te besteden op 1 juni 1875, handelt namelijk over de afbraak van diezelfde twee gewelven, namelijk de doorvaart onder de hoofdwal en stadsmuur door en die rechts naast bastion C of Dibbets. Het verschil in beide bestekken bestaat hierin dat in het laatste bestek vrijwel de gehele courtine C-D over een lengte van 47 meter moest worden gesloopt. Waarschijnlijk zijn de inzichten na het drukken van bestek 20 veranderd en heeft men besloten een nieuw, aangepast bestek met het nummer 23 te laten drukken. De aannemer die de werkzaamheden van dit laatste bestek zou gaan uitvoeren, diende het werk binnen tien weken na goedkeuring van de aanbesteding op te leveren.

Bestek 21, aanbesteed op 3 september 1874, betrof eveneens delen van het Bossche Front. De werkzaamheden omvatten de slechting van de hoofdwal ter plaatse van de voormalige Lindenkruispoort, van de tenaille die voor die poort was gelegen en van de aansluitende wallen tot aan het werk Tettau. Het vrijkomende materiaal moest achter bastion A, achter de courtine A-B en op het Andriespark worden gestort. De aannemer kreeg tevens de opdracht hier een aarden baan voor de 'boulevard' aan te leggen. Tijdens deze werkzaamheden kwam de Lindenkruispoort tijdelijk weer in het zicht.

Bestek nummer 24, aanbesteed op 7 juni 1876, regelde het egaliseren van een strook grond met een breedte van vijftig meter vanaf de nieuwe singelweg naar buiten toe. In het kader van deze operatie moesten de resten van de rechter flank van bastion Dibbets tot zestig centimeter onder de oppervlakte worden gesloopt. Het gewelf van de poterne die naar het vroegere station Boschpoort leidde, moest worden ingeslagen en de opengevallen ruimte aangevuld met grond. In het kader van deze werkzaamheden moest ook de 'graftombe' van generaal Dibbets worden verplaatst en verhoogd. De voorzijde van het monument moest evenwijdig aan de as van de weg worden opgesteld op een vierkant blok metselwerk van 1,80 meter en vijftig centimeter dik. Eromheen kwam een twee meter breed pad in klinkers. Voor dit werk waren er twee oplevertermijnen, de eerste was 1 april 1877, de tweede 1 oktober van hetzelfde jaar.<sup>36</sup>

In bestek 25 werd het slechten van de rechter flank van bastion B, de courtine B-C, de resten van bastion C en van het werk Tettau geregeld. De aanbesteding was op 7 juni 1876, de eerste oplevering op 1 maart en de tweede op 1 juni 1877. Ook de kazemat die achter de rechter flank van bastion B lag, hoorde tot de te slechten werken. Op de kopie van het gedrukte bestek dat in het Nationaal Archief werd aangetroffen, staat met de hand een voorwaarde bijgeschreven over drankgebruik op het werk. De aannemer moest er zorg voor dragen dat 'op de werken geene drankwinkels, cafés of herbergen worden opgericht, of wel op eenige andere wijze sterke drank of bier op het werk wordt verkocht'.<sup>37</sup> Deze

bepaling zal ongetwijfeld zijn toegevoegd naar aanleiding van minder gunstige ervaringen bij andere werkzaamheden. Volgens bestek 26 dienden afsluitingen voor de spoorwegovergang op de nieuwe weg naar Smeermaas te worden gemaakt en een woning te worden gebouwd voor de 'spoorwegwachter'. Deze werkzaamheden werden op 29 augustus 1876 aanbesteed en zouden in december van dat jaar moeten worden opgeleverd. Bestek 30 tenslotte regelde de aanleg van een weg in het verlengde van de Maagdendries, achter de rechter flank van bastion A langs in de richting van de gemeentelijke 'mestbereidingsplaats' die in de rechter helft van het geslachte ravelijn a was gelegen. Hierbij werd de rechter flank van bastion A doorgraven, het metselwerk bleef evenwel intact. Dit laatste bestek werd op 5 juni 1878 aanbesteed, eerste oplevering was voorzien op 1 oktober van dat jaar en de tweede oplevering op 31 december.<sup>38</sup>

### **Na de vesting**

In het kader van de ontwikkeling van de stad buiten haar muren, kregen de terreinen van het voormalige Bossche Front een overwegend industriële bestemming. De industrie die zich in de negentiende eeuw binnen de muren in het noordelijk stadsdeel had ontwikkeld, sloeg haar vleugels uit over de vrijkomende militaire terreinen buiten de stadsmuur. De reeds bestaande infrastructuur in de vorm van de spoorweg naar Hasselt en de Zuid-Willemsvaart werd in 1903 verder uitgebouwd met een goederenemplacement achter bastion B en de courtine A-B. De gracht voor datzelfde bastion en diezelfde courtine werd uitgediept en in 1885 in gebruik genomen als nieuwe havenkom. Het hele gebied zou zich in de eerste helft van de twintigste eeuw ontwikkelen tot een van de belangrijkste industrieterreinen van de stad, maar in de tweede helft van die eeuw begon de teloorgang van een aantal bedrijven en daarmee ook de verloedering van het gebied. De nog bestaande monumentale resten van de Nieuwe Bossche Fronten werden helaas niet gewaardeerd en al helemaal niet onderhouden, hetgeen ook hier leidde tot verwaarlozing.

### **Nog bestaande resten**

Van de Nieuwe Bossche Fronten bleven verspreid over de voormalige vestingsterreinen aanzienlijke restanten bewaard; het betreft:

#### Bastion A:

Van bastion A bleven bewaard de kazemat, een groot deel van de linker face en de contrescarp tegenover de linker face, de verzonken geweergalerij in het verlengde van de rechter flank van bastion Holsteyn, de rechter flank en een aquaduct onder het glacis in de inspringende hoek tussen bastion Holsteyn en bastion A<sup>39</sup>. Waarschijnlijk bleef ook het aquaduct dat uitmondt in de hoek tussen bastion Holsteyn en bastion A bewaard, maar dit is onzichtbaar omdat de gracht ter plekke is aangevuld.

#### Courtine A-B:

Deze courtine bleef vrijwel geheel bewaard. In het midden van de courtine, waar de muur oorspronkelijk halfrond naar binnen was gebogen en waar een poterne was gelegen, is tegenwoordig een recht stuk muur gemetseld. Het is onbekend welke resten er nog zijn van de halfrond teruggetrokken muur en de poterne.

#### Ravelijn a:

De keelmuur met kazemat van het ravelijn a is nog vrijwel volledig intact. Wel werd de aarden wal aan de stadszijde afgegraven en werden er tussen de funderingsmuren van de kazemat nieuwe ruimtes gecreeërd die met poorten zijn afgesloten. De oorspronkelijke voorgevel bevindt zich nu als het ware op de

eerste verdieping. Bij de aanleg van de gashouder werden in 1954 overblijfselen van het ravelijn en de voorliggende couvreface gesloopt. Andere delen zijn zeer waarschijnlijk in de ondergrond nog aanwezig.

#### Bastion B:

De buitenmuur van de linker flank en van de beide facen van dit bastion bleven gespaard, de rechter flank werd gesloopt alsmede het grootste deel van de kazemat die onder deze flank heeft gelegen. Brokstukken van de kazemat liggen nog in het talud van de oprit vanaf de Boscherweg richting Statensingel/Cabergerweg. Delen van de voorgevel van deze kazemat zijn waarschijnlijk nog in de ondergrond aanwezig. De gemetselde beer voor de saillant van bastion B werd grotendeels gesloopt in verband met de aanleg van de havenkom voor de courtine A-B. Aan weerszijden van de gracht bleef een stomp van de beer gespaard. De duiker in de saillant van het bastion met de bedieningsschacht bleef bewaard. Mogelijk bleven op het terreplein van het bastion nog resten van de aarden structuren intact.

De contrescarpmuur voor de beide facen bleef eveneens intact alsmede de keelmuur van het reduit rechts naast ravelijn a. Er is een grote kans dat zelfs het gehele reduit intact in de aarde aanwezig is.

#### Overwelfde doorvaart

In het zicht bleef verder bewaard de buitenste overwelfde doorgang van de Zuid-Willemsvaart met een aantal aansluitende muren. Deze doorvaart leidde onder de bedekte weg door en doorsneed aan zijn noordwestelijke uiteinde het glacis. De aflopende helling is nog steeds in het muurwerk herkenbaar. Aan de stadszijde van de doorvaart bleef de contrescarpsmuur tegenover de saillant en tegenover de rechter face van het bastion C of Dibbets bewaard.

#### Ravelijn c

Van het ravelijn c bleef de kazemat gespaard. Dit monumentale gebouw heeft onder andere een tijdlang als garage dienst gedaan en leidt nu een tamelijk troosteloos bestaan op het terrein van Sappi net onder de Noorderbrug.

#### Schonenvaardersbolwerk

Eveneens op het terrein van Sappi zijn onder de aanlegsteiger langs de Maas de reeds genoemde restanten van het Bolwerk der Schonenvaarders en van het Biesenbastion bewaard gebleven.

#### Naamstenen

De naamsteen Destombe die op het Biesenbastion was aangebracht, heeft een plaats gekregen in een van de fabrieksgebouwen van Sappi. De naamsteen Burmania 1767 kon in 1993 ternauwernood gered worden en wordt momenteel bewaard in de keelcaponnière van het bastion Holsteyn. In 2006 werd ongeveer op de plaats van de rechter face van het bastion C of Dibbets een gereconstrueerde naamsteen Dibbets geplaatst.<sup>40</sup>

#### Ondergrondse resten

Vlak onder de oppervlakte zijn met een hoge mate van waarschijnlijkheid aanzienlijke resten van de Nieuwe Bossche Fronten en de vestingwerken die in de eeuwen daarvoor werden gebouwd aanwezig. Bij diverse gelegenheden zoals bij de bouw van de nieuwe gashouder in 1954, de aanleg van de loswal langs de Maas in 1955 en de sloop van het abattoir in 1990 kon dit in het betreffende gebied zelf worden vastgesteld. Ook op het tegenwoordige Céramiqueterrein en bij de renovatie van het Blauw Dorp werden op geringe diepte funderingen en opgaand muurwerk van voormalige vestingwerken aangetroffen. De hierboven beschreven sloopbestekken gaan ook vrijwel allemaal uit van slechting van het

muurwerk tot op een bepaalde hoogte of diepte, er is nergens sprake van de opdracht tot het volledig verwijderen van muurwerk en fundamenteën.

### **De toekomst**

De nog aanwezige vestingbouwkundige structuren, de met grote waarschijnlijkheid in de grond nog aanwezige resten en de kennis over verdwenen structuren bieden de stad Maastricht een unieke kans om in het te ontwikkelen gebied met creativiteit en respect voor het militaire verleden toe te werken naar een toekomst waarin de oude structuren herkenbaar worden. Vanuit vestingbouwkundig oogpunt zou uiteraard een parkachtige omgeving met daarin restanten en reconstructies het ideaal zijn. De Stichting Menno van Coehoorn heeft in de afgelopen jaren het stadsbestuur al eens een voorstel in die richting gedaan, overigens zonder dat daar een reactie op werd verkregen. Reconstructie kan op velerlei manieren worden vorm gegeven. Op fort Sint Pieter en in de nabijheid van de Recentoren in Wyck werd recentelijk gekozen voor reconstructie door middel van het gedeeltelijk opmetselen van restanten. In het waterrijke gebied van de Nieuwe Bossche Fronten zou ook kunnen worden gekozen voor het reconstrueren van de oude grachtenstructuur. Verder zou men ook door het plaatsen van de bouwblokken in het nieuwe gebied kunnen verwijzen naar de oude structuren en zijn er waarschijnlijk door creatieve geesten nog wel honderd andere manieren te bedenken om de herinnering aan het vestingverleden in dit unieke gebied levend te houden. Zoals reeds in de inleiding gesteld, wijst niets erop dat de gemeente en de ingeschakelde projectontwikkelaars in die richting willen meedenken. Het nieuwe gebied wordt ontwikkeld aan de hand van een volledig zelfstandige structuur die geen enkel verband met het verleden lijkt te hebben. Het is te hopen dat naast de Stichting Menno van Coehoorn en de Stichting Maastricht Vestingstad nog andere krachten in beweging gaan komen om te voorkomen dat de stad in dit gebied haar rijke geschiedenis opnieuw volledig wegvaagt.

### **Literatuur:**

- Evers, I.M.H., Onbekende foto's van de vesting, De sloopt van de batterij Lindenkruis en de Lindenkruispoort (1874), Om de Vesting 2004, 39-42.
- Kruyntjens B., De Nieuwe Bossche Fronten: beschermd natuurmonument?, Om de Vesting 1992, 41-46.
- Morreau, L.J., Overblijfselen der Nieuwe Bossche-fronten te Maastricht, De Maasgouw 1954, 65-70.
- Morreau, L.J., Belangrijke muurresten van het ravelijn a te Maastricht ontgraven, De Maasgouw 1954, 159-160.
- Morreau, L.J., Het Bolwerk der Scoenverderen te Maastricht, De Maasgouw 1957, 3-10.
- Morreau, L.J., Fragment van de voormalige Lunet Burmania teruggevonden, De Maasgouw 1962, 83-86.
- Notermans, J., en S. Delnooz, De kazemat van ravelijn a in 1953 bijna gesloopt, Om de Vesting 1987, 42-46.
- Notermans, J., Naamsteen 'Burmania 1767' bijna verloren gegaan, Om de Vesting 1993, 34.
- Notermans, J., Stadspoorten van Maastricht, deel 2 De Lindenkruispoort, Om de Vesting 1996, 6-7.
- Notermans, J., Belvédère en de vesting, Om de Vesting 2001, 3-7.
- Notermans, J., De kazemat Luitenant-generaal Croiset, Om de Vesting 2007, 7-11.

Thijssens Th., Van Lunet Burmania tot Ravelijn C, Vezelpraat september 1983, 12-13.

Tieman, P. Delen van de Nieuwe Bossche Fronten op de plaats van het voormalig abattoir aan de Fransensingel, Om de Vesting 1990, 46-48.

### **Verklarende woordenlijst<sup>41</sup>**

Bastion: een vijfhoekig in aarde of steen uitgevoerd vestingwerk.

Beer: gemetselde waterkering.

Cavalier: een boven de wal uitstekende verhoogde opstelplaats voor geschut.

Courtine: deel van een vestingwal, gelegen tussen twee muurtorens, rondelen of bastions.

Couvreface: lang en smal buitenwerk, gelegen voor de facen van bastions, ravelijnen en andere werken.

Enveloppe: doorlopende wal waarvan aaneengeschakelde werken onderdelen kunnen zijn.

Flèche: klein, aan de achterzijde open verdedigingswerk uit twee wallen die een scherpe hoek vormen.

Fougasgalerij: ook wel floddermijn genaamd, een lichte mijnlading, hier onder het glacis geplaatst om een oprukkende vijand aldaar buiten gevecht te stellen.

Glacis: flauw aflopend buitentalud van de vesting, dat vanaf de wallen kan worden bestreken.

Hoornwerk: buitenwerk bestaande uit een courtine tussen twee halve bastions, het werk sluit meestal via twee lange rechte flanken aan op de vestinggracht.

Kat: zie cavalier.

Lunet: klein vestingwerk met twee facen en meestal korte flanken, doorgaans is het werk in de keel open. De lunet is in tegenstelling tot het ravelijn op de bedekte weg gelegen.

Ravelijn: ongeveer driehoekig buitenwerk ter dekking van een courtine of een toegangspoort.

Reduit: zelfstandig verdedigbaar werk binnen een ander vestingwerk (bij het Bossche Front een hoornwerk).

Rondeel: een lage halfronde uitbouw van een vestingmuur ten behoeve van het opstellen van geschut. De diameter van een rondeel is veelal groter dan die van een muurtoren.

Saillant: de uitspringende hoek van een bastion of ander vestingwerk, de plaats waar de facen samen komen.

Tamboer: een klein en rondom verdedigbaar werk gelegen buiten de omwalling en bedoeld als directe verdediging van een toegang(spoort).

Tenaille: binnenwaarts onder een stompe hoek gebroken vestingwal, gelegen in de gracht voor een courtine. Veel toegepast voor het beschermen van courtines en de flanken van bastions.

---

<sup>1</sup> L.J. MORREAU, BOLWERK DER NEDERLANDEN, ASSEN 1979 (BOLWERK), 33.

<sup>2</sup> BOLWERK, 34.

<sup>3</sup> BOLWERK, 36.

<sup>4</sup> BOLWERK, 37.

<sup>5</sup> BOLWERK, 44.

<sup>6</sup> BOLWERK, 46.

<sup>7</sup> ANDERE RONDELEN IN MAASTRICHT ZIJN BLOEMENDAAL, HAAT ENDE NIJT EN VIJF KOPPEN.

<sup>8</sup> MORREAU, L.J., HET BOLWERK DER SCOENVERDEREN TE MAASTRICHT, DE MAASGOUW 1957, 3-10; BOLWERK, 48.

<sup>9</sup> BOLWERK, 51.

<sup>10</sup> BOLWERK, 54.

<sup>11</sup> BOLWERK, 144.

- 
- <sup>12</sup> IBID.
- <sup>13</sup> BOLWERK, 99.
- <sup>14</sup> BOLWERK, 44, 92.
- <sup>15</sup> NOTERMANS, J., STADspoORTEN VAN MAASTRICHT, DEEL 2 DE LINDENKRUISPOORT, OM DE VESTING 1996, 6-7.
- <sup>16</sup> BOLWERK, 156.
- <sup>17</sup> BOLWERK, 162-163.
- <sup>18</sup> BOLWERK, 171-172.
- <sup>19</sup> BOLWERK, 186.
- <sup>20</sup> BOLWERK, 193-195.
- <sup>21</sup> BOLWERK, 208.
- <sup>22</sup> BOLWERK, 220-223.
- <sup>23</sup> BOLWERK, 223
- <sup>24</sup> BOLWERK, 226.
- <sup>25</sup> BOLWERK, 226.
- <sup>26</sup> ROB P.W.J.M. VAN DER HEIJDEN: STAD TEGEN IMPERIUM. MAASTRICHT BELEGERD DOOR PARMA 1579-1979, MAASTRICHT 1979, 12-14 EN BOLWERK 61-62.
- <sup>27</sup> BOLWERK, 174.
- <sup>28</sup> BOLWERK 73-74, L.J. MORREAU, DIE YSEREN STADT MAESTRICHT, MAASTRICHT 1973, 66-67.
- <sup>29</sup> BOLWERK, 77.
- <sup>30</sup> MOSMULLER J.M.H., DE BELEGERING VAN MAASTRICHT IN 1794 DEEL 2. IN: OM DE VESTING 1994, 2.
- <sup>31</sup> BESTEK EN VOORWAARDEN WEGENS HET SLECHTEN VAN DE RAVELIJNEN A, B EN C GELEGEN IN DE VESTINGWERKEN BUITEN DE BOSCHPOORT TE MAASTRICHT, NATIONAAL ARCHIEF, ARCHIEF VAN DE COMMISSIE DER KONINKLIJKE ACADEMIE VAN WETENSCHAPPEN VOOR DE OVERBLIJFSELEN DER OUDE VADERLANDSCHE KUNST, INV. NO. 2.
- <sup>32</sup> IBID.
- <sup>33</sup> GAM, GEMEENTE MODERN ARCHIEF, SECRETARIE, VESTINGWERKEN 1856-1869, CORRESPONDENTIE 3A.
- <sup>34</sup> RAL PA 10445
- <sup>35</sup> IBID.
- <sup>36</sup> IBID.
- <sup>37</sup> NATIONAAL ARCHIEF, ARCHIEF VAN DE INGENIEUR VOOR DE ONTMANTELING VAN DE VESTING MAASTRICHT, NUMMER F.
- <sup>38</sup> RAL PA 10445
- <sup>39</sup> DIT AQUADUCT WERD IN HET KADER VAN HET 'NATUURBEHEER' IN DE JAREN 1980 BEDOLVEN ONDER EEN DOOR DE BEHEERDER ALDAAR TIJDELIJK AANGELEGD GRONDDEPOT. TIJDELIJK IS HELAAS GEBLEKEN EEN REKBAAR BEGRIP TE ZIJN IN DE WERELD VAN DE NATUURBESCHERMING.
- <sup>40</sup> TON HENRAR, REHABILITATIE GENERAAL DIBBETS, OM DE VESTING 2007, 12-13.
- <sup>41</sup> DE VERKLARENDE WOORDENLIJST IS VOORAL GEBASEERD OP: KAMPS E.A., TERMINOLOGIE VERDEDIGINGSWERKEN, UTRECHT 1999.